

УДК 37.011.31(09)

Олександр Павленко,
старший викладач Канівського
коледжу культури і мистецтв
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНУ «ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ»

У статті здійснено теоретичний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців різних епох стосовно феноменів «культура», «педагогічна культура», «культура вчителя», «педагогічна культура вчителя». Автором розглянуто історичний аспект розвитку та становлення, розкрито основні аспекти поняття сутності поняття «педагогічна культура вчителя». Визначається потреба у формуванні нової генерації елітного вчителя, педагога, який уособлюватиме в собі високоморальні, культурні, творчі та професійні якості і стане носієм розуму, честі і совісті нації.

Ключові слова: культура, педагогічна культура, культура вчителя, педагогічна культура вчителя.

В статье произведен теоретический анализ работ отечественных и зарубежных ученых разных эпох относительно феноменов «культура», «педагогическая культура», «культура учителя», «педагогическая культура учителя». Автором рассмотрено исторический аспект развития и становления, раскрыто основные аспекты понятия сущности понятия «педагогическая культура учителя». Определяется потребность в формировании новой генерации элитного учителя, педагога который будет олицетворять в себе высокоморальные, культурные, творческие и профессиональные качества и станет носителем ума, чести и совести нации.

Ключевые слова: культура, педагогическая культура, культура учителя, педагогическая культура учителя.

The theoretical analysis of works by local Ukrainian and foreign scientists concerning such phenomena as «culture», «pedagogical culture», «teacher's culture», «pedagogical culture of a teacher» has been made in this article. The author has discussed the theoretical aspect of the development and formation the main aspect of concept's essence «pedagogical culture of a teacher». In this article the need in formation of a new generation of an elite teacher who will combine moral, cultural, creative and professional features and will be a symbol of intellect, honour and conscience of the nation is noted.

Key words: culture, pedagogical culture, teacher's culture, pedagogical culture of a teacher.

Проблема культури є вічною і завжди актуальною. Останнім часом до цієї проблеми прикута увага філософів, політологів, соціологів, культурологів, психологів і педагогів. Причиною цього є побудова в Україні нового демократичного суспільства. Демократизація суспільства можлива і обов'язково передбачає високий рівень культури усього населення.

Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» одним із напрямів реформування освіти визначає підготовку нової генерації вчителів з високим загальним рівнем педагогічної культури, які б втілювали в життя основні принципи перебудови освіти, а саме: гуманізації, гуманітаризації, демократизації, етнізації, диференціації, індивідуалізації». Як, наприклад, зазначено у цільовій комплексній програмі «Вчитель»: що «завдяки діяльності педагога має реалізуватися державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього» [7, с. 12–24].

Підхід до нового, особистісно орієнтованого типу освіти неможливий без суттєвого підвищення рівня педагогічної культури викладачів, учителів, батьків і всього навколишнього соціуму. Однак поняття педагогічної культури ще не здобуло наукового обґрунтування і не ввійшло до категоріального апарату педагогіки та інших гуманітарних наук.

Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури, в якій з найбільшою повнотою відображені духовні і матеріальні цінності освіти і виховання, а також способи творчої педагогічної діяльності, необхідні для обслуговування історичного процесу зміни поколінь, соціалізації особистості і здійснення освітньо-виховного процесу. Тобто, педагогічна культура інтегрує історико-культурний педагогічний досвід і регулює сферу педагогічної взаємодії. Нині під впливом реальних потреб оновлених вищої і загальноосвітньої школи спостерігається підвищення інтересу вчених до аналізу проблем педагогічної культури та шляхів її вирішення.

На фоні цього процесу ми змушені констатувати, що проблема педагогічної культури майбутніх учителів поки що залишається поза увагою вчених і не стала на сьогодні об'єктом сучасних наукових досліджень.

Глибокі соціальні й економічні зрушення, що відбуваються на межі третього тисячоліття в Україні, спонукають до реформування системи освіти, яка має сприяти утвердженню людини як найвищої соціальної цінності. Лише компетентна, самостійна і відповідальна, з чіткими громадянськими позиціями індивідуальність, тобто вихована людина здатна до оновлення суспільства, забезпечення державності України, розвитку її економіки та культури. Виховання такої людини доручено армії освітян. Це завдання може бути виконане тільки щоденною, сумлінною, чесною працею багатьох педагогів, які підтвердять слова Я. А. Комен-

---

ського, що справа вчителя, скромна ззовні, є однією з величезних справ історії.

Нині під впливом реальних потреб оновлення вищої і загально-освітньої школи спостерігається підвищення інтересу вчених до аналізу проблем педагогічної культури та шляхів її вирішення. Проблема педагогічної культури вчителя привертала й продовжує привертати увагу багатьох педагогів (В. І. Бондар, О. О. Вербицький, І. А. Зязюн, І. Ф. Кривонос, А. С. Макаренко, О. Г. Мороз, В. О. Сухомлинський, О. В. Сухомлинська та ін.). Вчені підкреслюють, що педагогічна культура вчителя не виникає сама по собі, вона формується й розвивається у спеціально організованій навчально-педагогічній діяльності.

Теоретико-методологічну основу статті становлять положення про феномен «культури» як поняття багатозначного, складного, варіативного. Дослідження вчених різних галузей науки (А. В. Барабанщиков, О. В. Бондаревська, М. М. Букач, О. Б. Гармаш, Т. В. Іванова, Н. О. Комар, С. С. Мучинов, О. П. Рудницька та ін.), що дають підставу констатувати поняття «педагогічної культури» як спеціального наукового поняття, яке не є усталеним і потребує всебічного розгляду, оскільки являє собою педагогічну відкриту систему і водночас є елементом цієї системи.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу праць вітчизняних та зарубіжних науковців висвітлити історію розвитку феномену «педагогічна культура вчителя».

Нині, коли школа переорієнтовується на вимоги ринкової побудови всіх сфер соціального життя держави, найперше змінилася роль учителя як центральної фігури в організації навчально-виховного процесу. Школі потрібен учитель, який би виконував свою роботу професійно. Є підстави говорити про тенденцію до розшарування вчителів середніх шкіл за рівнем майстерності. З'являється так званий елітний учитель. Його характерні риси – професіоналізм, упевненість у собі, оптимістичне сприймання світу, заповзятість, творчість. За аналогією з економічним чуттям, такому вчителю притаманне чуття сучасності у педагогічній реальності. Такий учитель поєднує в собі вузьку спеціалізацію з широким світобаченням. Він готовий завжди оволодівати новими формами, методами, технологіями навчання і виховання, що дає йому впевненість у завтрашньому дні. Такий учитель утверджує оптимістичний підхід до дійсності, є стійким у стресових ситуаціях, соціалізується в умовах кризи, залишається для учня важливим суб'єктом його соціалізації. Для нього характерною є висока загальна і професійна культура.

У формуванні особистості вчителя є два головних аспекти – професійний і культурний. Отже, вищий навчальний заклад покликаний давати не тільки знання, а й формувати особистість педагога, виховувати такого педагога, який за словами Т. Г. Шевченка був би апостолом правди і науки та уособленням совісті нації, яка потребує культурного вчителя.

Культурний педагог – це не взірець формально-етикетної шляхетності, а інтелігентна людина за своєю найвищою духовною суттю із творчим і гуманним способом світобачення, світосприймання. Саме культура є підґрунтям формування особистості вчителя. Отже, особливої актуальності саме сьогодні набуває теза «Від людини освіченої – до людини культури», що означає відродження національної інтелігенції, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності. Тільки у культурному середовищі можуть формуватися спеціалісти, здатні вільно і широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство і школа зокрема.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що феномен «культура» багатозначний, відрізняється складністю та варіативністю. Незважаючи на велику кількість визначень поняття «культура», можна виділити такі основні положення: суть культури – гуманістична, людинотворча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура – специфічно людський спосіб буття, котрий визначає весь спектр практичної і духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою. Отже, людина культури – це гуманна особистість. Гуманність – цариця моралі, в якій любов до людей передбачає милосердя, чуйність, доброту, симпатію, спілкування, розуміння і їх захист. Людина культури – це духовно багата особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею. Людина культури – творча особистість, яка постійно розмірковує, мислить альтернативно; незадоволена одержаними здобутками, наділена розвинутим прагненням до творіння. Людина культури – це незалежна особистість, здатна до самовизначення у світі культури. Самостійність суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей в оточуючому середовищі, вміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки, здійснювати самостійний вибір змісту способів розвитку. Духовна культура є епіцентром особистості. Духовність і духовна культура є підґрунтям професійної діяльності. Професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованості духовної культури особистості [2, с. 67–69]. Отже, можна простежити такий ланцюжок: духовна – професійна – педагогічна культура. Виділення педагогічної культури, однієї з найважливіших складових суспільства, зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, вчителя,

---

спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворювати й збагачувати культуру суспільства.

Культура педагога пройшла певні етапи свого розвитку разом з розвитком культури суспільства. Вона, як феномен педагогічної практики, існувала завжди, але мала різне соціальне й професійне «забарвлення» залежно від впливу різних чинників: політики в сфері освіти; моральних відносин, що склалися в суспільстві; пануючої релігії; певного типу виховання, котрий був необхідний державі. Міркування про педагогічну культуру, про те, яким має бути вчитель, вихователь, наставник, висловлювалися уже в давніх цивілізаціях. Власне поняття «педагог» з'явилося в Афінійській державі. Вважається, що першим стосовно цього був Платон. У його часи та й згодом висувалися серйозні вимоги до педагога. В часи Платона проявляється така функція вчителя, як розвиток і розповсюдження культури, через мистецтво і власне «Я». В епоху еллінів учитель є носієм ідей Краси, Добра, Справедливості, Культури поведінки і спілкування. Від нього вимагали коректності, педагогічного такту, витончених форм впливу, розважливості, стриманості й доброти. В центрі впливу на учня він вбачав етику, а сенсом розвитку вважав моральне самовдосконалення, причому цей процес мав бути індивідуальним як для вчителя, так і для його вихованця [4, с. 16–29]. Видатний педагог і психолог Квінтіліан вважав одним із завдань учителя, знання й розуміння дитячої психології. Досягнення філософів і педагогів, узагальнив Я. А. Коменський, який створив учення, що стало основою всіх сучасних педагогічних систем. Як педагог, він був переконаний у суспільній значущості своєї професії, адже це «справа важлива, котра торкається слави Божої і загального спасіння народів». Я. А. Коменський, розробляючи теорію культурних природних обдарувань «засобом прекрасних вправ», підкреслював, що, перш за все, таку обробку має отримати вчитель, який стане «зерцалом, правилом і опорою для інших». Крім того, на його думку, вчителем може бути тільки людина високої культури, освіченості, моральності. Я. А. Коменський вважав, що неосвічений, бездуховний учитель – «джерело без води, лампочка без світла». Можна констатувати, що видатний педагог висуває серйозні вимоги до вчителя в аспекті сформованості його педагогічної культури: предметний професіоналізм, активна педагогічна форма розмаїття прогресивних моральних якостей, саморегуляція, вміння передавати інформацію, ставити цілі, планувати навчально-виховну діяльність, організовувати її та аналізувати результати [5].

Значною мірою новий етап у дослідженні культури вчителя і його впливу на учнів являють собою ідеї і діяльність французького філософа і педагога Ж. Ж. Руссо, який був прихильником вільного виховання, мислительної самостійності учня, формування гуманізму вихованців. Ж. Ж. Руссо стверджував, що в серце вихованця потрапляє те, що йде від

серця. До вчителя Ж. Ж. Руссо висував максимальні вимоги – це має бути людина з великим запасом міцності, що відповідає будь-яким інтересам і запитанням учнів. Думки Ж. Ж. Руссо продовжив видатний педагог-демократ І. Г. Песталоцці який сформулював поняття розвивального навчання, трудового і соціального виховання, виявив чинники формування особистості й гармонійного розвитку суспільних сил людини. Розвиваючи теорію Я. А. Коменського про культуру природних обдарувань, педагог стверджував: «Внутрішній розвиток, який є неминучим наслідком головних засобів, форм і методу, збуджує в людській природі живу діяльну силу і вона буде мати для освіти й добрі наслідки, які поки-що не піддаються обліку» [6, с. 178].

І. Г. Песталоцці стверджував: щоб змінювати людей, їх треба любити, а вплив на учнів пропорційний любові до них [8, с. 213]. У цьому контексті заслуговують на увагу педагогічні погляди Адольфа Дістервега. У педагогічній праці «Посібник для освіти німецьких вчителів» він визначав два взаємопов'язаних принципи навчання – природовідповідності й культуровідповідності. Останній передбачає організацію навчально-виховного процесу з урахуванням певної зовнішньої, внутрішньої і суспільної культури. Зовнішня культура – це норми моралі, побуту, споживання; Внутрішня – духовне життя людини; суспільна – соціальні відносини й національна культура. Педагог зазначав: «Будь-який стан культури певного народу є основа, базис, є дещо, з якого розвивається наступний стан. Тому той ступінь культури, на якому ми знаходимося в цей час, пред'являє нам вимоги, щоб ми діяли відповідно до неї, якщо тільки хочемо домогтися позитивних результатів, іншими словами, ми повинні діяти культуровідповідно» [3, с. 227–229]. Вчений вважав, що успіх навчання залежить, перш за все, від культури вчителя, його любові до дітей, ентузіасту в роботі й знання методики. Він підкреслював: «Учитель лише доти здатний насправді виховувати, поки сам працює над своїм власним вихованням і освітою» [3, с. 235].

Особливу увагу вчені приділили педагогічній культурі у XVIII столітті. Вони виходили з того, що вчитель високої культури – це майстер своєї справи. Український педагог О. В. Духнович пише, що вчитель «дзеркало, в котре молоді юнаки, дивлячись, бачать свою процвітаючу добродієність». І. Я. Франко вважав, що вчитель має розглядати свою роботу як «велике діло любові й терпеливості».

Можна зробити висновок про те, що культура педагогів XVIII століття розглядається як єдність етичного і духовного аспектів.

У 60-ті роки XIX століття у центрі уваги вчених постають проблеми справжнього авторитету вчительської особистості. У педагогічній теорії К. Д. Ушинського центральне місце посідає особистість учителя. Він підкреслював, що «багато що залежить від загального розпорядку в закладі, але найголовніше завжди буде залежати від особистості безпосе-

реднього вихователя, котрий стоїть віч-на-віч з вихованцем» [11, с. 78]: вплив особистості вихователя на молоду душу складає ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними тенденціями, ні системою покарань і заохочень. А далі видатний педагог зауважував: «У кожного наставника – важливе не тільки вміння викладати, але також характер, безпосередність і переконання» [11, с. 79].

Продовжує цю думку педагог, який жив і працював наприкінці ХІХ–ХХ століть П. П. Блонський, який особистість учителя в житті школи вважав неперевершеною. П. П. Блонський, вказуючи на виховання високої культури, говорив: «Якщо викладання – професія, то ця професія – культуро-будівництво» [1]. Йому належить стаття «Учитель стань людиною», котра була спрямована на фахівця, який бере до уваги інтерес, спокійний, урівноважений, добре знає свій предмет, володіє технікою ведення уроку, адже запорука успішного уроку – наявність поетичного настрою в душі вчителя, що також співає, малює, розповідає. П. П. Блонському належить ідея непрямого впливу на учнів, а також психологічній самопідготовці учителя. Відомий педагог С. Т. Шацький вважав, що треба постійно приділяти високі вимоги і увагу до органічного поєднання культури розуму з культурою почуттів.

Центральною ланкою всієї творчості А. С. Макаренка було прагнення осмислити суть педагогічного таланту, тобто взаємовідносини особистісних обдарувань і методичної озброєності в справі підготовки повноцінного вчителя-вихователя. Видатний педагог вважав, що майбутнім учителям необхідно давати не тільки спеціальну освіту, а й спеціальне виховання». Вони повинні бути культурними в усіх відношеннях: ввічливими; охайними, знайомими з літературою і мистецтвом.

Грунтовно розкриті поняття «педагогічна культура вчителя» В. О. Сухомлинським, який пов'язував її з умінням орієнтуватися в складних питаннях науки і практики: «Якщо вчитель вдумливо аналізує свою роботу, у нього не може не виникнути інтерес до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнення пояснити причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою» [9, с. 37–39]. Він також стверджував, що педагогічна культура має прояв у постійній увазі до духовного світу вихованців. В. О. Сухомлинський бачив у вчителів «першого і головного світоча інтелектуального життя школяра, що він породжує у дитини, потяг до знань, повагу до науки, культури, виховання» [10, с. 294]. Видатний педагог писав, що педагогічне безкультур'я і невігластво починається, там, де вчитель, не розуміючи духовного світу дитини, намагається перетворити дитячу беззахисність на клітку. Учитель має знати і відчувати, що на його совісті доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров'я, щастя людини, яку виховує школа [10, с. 295].

Встановлено, що поняття «культура» історично змінювалось і

розширювалось. На сьогодні суть культури визначається такими положеннями: гуманістичність, людинотворчість, що полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура – специфічно людський спосіб буття. Встановлено, що педагогічна культура діалектично пов'язана з усіма елементами особистісної культури: моральною, естетичною, розумовою, правовою, політичною, екологічною та ін., оскільки вона є інтегральним показником інших видів культур, їх складовою і в той же час включає їх у себе.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, щоб удосконалити наукові уявлення про суть та структуру поняття «педагогічна культура викладача», виявити принципи та фактори формування педагогічної культури майбутнього вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блонский П. П. Избранные педагогические сочинения / П. П. Блонский. – М. : АПН РСФСР, 1961. – 616 с.
2. Гринькова М. В. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / М. В. Гринькова. – Харків : Основа, 1998. – 264 с.
3. Дистервег А. О природосообразности и культуросообразности в обучении / А. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 437 с.
4. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навчальний посібник для студентів ВНЗ / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 662 с.
5. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменський. – М : Учпедгиз, 1955. – С. 178. – 459 с.
6. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х-т. / Я. А. Коменський. – М. : педагогика, 1982. – Т. 1. – 459 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – 112 с.
8. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения / И. Г. Песталоцци. – М : Учпедгиз, 1981. – Т. 2. – С. 213.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. Шк., 1977. – Т. 3. – 669 с.
10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. Шк., 1977. – 654 с.
11. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. Шк., 1983. – Т. 1. – 487 с.